

УДК 37.016:821.161.2.09Кремінь

DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.2023.01>*Сергій Федака,**ORCID iD 0009-0000-3367-4368**доктор історичних наук,**професор Ужгородського національного університету,**письменник, журналіст, член Національної спілки письменників України**Ужгородський національний університет**вул. Університетська, 14, 88000, м. Ужгород, Україна**sfedaka@gmail.com*

НЕЗАБУТНІЙ ДМИТРО КРЕМІНЬ

Дмитро Дмитрович був людиною-вибухом, протуберанцем, причому не в зовнішньому плані, а в глибинному, сутнісному. Він не відзначався надто романтичним обличчям чи поставою. Запамятався округлим, опецькуватим, ближчим до Санчо Панси, ніж до Дон-Кіхота, але це зовнішньо. У душі же він не мав практично нічого від Санчового прагматизму, зате дуже багато від мрійливості й ідеалізму лицаря печального чину. Саме такою була і є його поезія – якась трохи надхмарна, серпанкова. Нагадує чи то бентежне полярне сяйво, чи то не менш вибуховий карпатський світанок.

Уперше ми говорили про поета з О. Гаврошем у бібліотеці наприкінці 90-х. Той саме переживав бурхливе захоплення цим поетом (щоб не сказати – закоханість у нього) і вимагав, щоб я так само чітко і безкомпромісно сформулював йому власне ставлення до цих віршів. Я ж тоді тільки-но починав осягати безмірні обшири Кременевої поезії і ще не був готовий до концептуальних узагальнень. Відчував, що це щось принципово інше, ніж зразки з радянських шкільних хрестоматій, які давно набили оскому. Оце відчуття інакшості, нонконформізму, причому не тільки на рівні змісту і образів, а навіть на рівні фонетики, побудови фрази, звукопису, ритміки – це відчуття збереглося у мене на все життя, хоча попервах відлити його у якісь сталі формули було непросто. Кремінь з'явився в моєму житті не так, як багато інших закарпатських авторів – не персонально, не во плоті і крові, а своїми текстами, причому не із книжкових збірок

навіть, а із газетних добірок. Їх у 90-ті роки з'явилося в закарпатській пресі густо-рясно, край мов намагався форсовано реабілітуватися за тривале замовчування поета, за вигнання його зі свого середовища, за екзиль аж на Миколаївщину, що стала йому другою батьківщиною, де його талант і розквітнув посправжньому. Добірки з'являлись у наших газетах по кілька разів на рік. В одній із них, пам'ятаю, було вміщено вірші і батька Дмитра, і його сина, тоді ще зовсім юного Тараса, що тільки робив перші кроки у поезії, хоча природа на ньому далеко не відпочила. Від віршів обох пахло степовим різнотрав'ям, його медово-п'янкими ароматами. Це було не схоже на те, як писали на «материковому Закарпатті», хоча і вчувались якісь віддалені перегуки з П. Скунцем чи М. Матолою. Усе ж Д. Кремінь видавався ще більш розкутим, невимушеним. Звісно, було цікаво познайомитися з ним уживу, збагнути, що це за людина.

Проте спершу довелося познайомитися не з ним, а з його рідною оселею, із якої власне і починався поет, із його тоді ще досить густо представленими в селі родичами. Сталося це ще на самому початкові XXI століття завдяки тодішньому неформальному журналістському клубові «Культурологічне братство» (КУБ), яке очолював О. Гаврош, а також завдяки В. Кузану, що керував тоді управлінням культури Іршавської районної адміністрації. Вони організували нам ознайомчу поїздку селами Іршавщини, яка почалася саме з Броньки. Поетова садиба на межі між цивілізацією і

прадавнім гірським хаосом дала багато для розуміння сутності його поезії.

Уперше живу я побачив поета, коли він приїхав до Закарпаття на запрошення Ужгородського прес-клубу у складі миколаївського журналістського десанту. Він тоді був особливо натхненним, відкритим до спілкування. Відчувалося, що він повертається додому триумфатором, на коні і зі щитом.

Потім було ще кілька приїздів поета в рідний край, зустрічі з ним у приміщенні нашої обласної письменницької спілки, з якою в нього було пов'язано стільки спогадів – приємних і не дуже. Не дивно, що в її стінах велися розмови переважно про далекі хронологічно, але такі емоційно близькі шістдесяті і сімдесяті роки – хто стукав, хто страждав, хто байдуже спостерігав за всім, а хто задоволено потирав руки.

Але головне – це його книжки, що досить регулярно з'являлися одна за одною упродовж 2000–2010 років. Кожна з них була подією, відкривала якийсь новий горизонт, відзначалася новим ковтком свободи. Водночас кожна була ніби уроком з дайвінгу – глибинного занурення в нашу минувшину, до її пракоренів. Відчувалося, що поет поступово досягає того рівня майстерності, коли вже не він пише, а ним пишеться, коли слова приходять якось самі собою, а він тільки записує їх.

Мій батько Дмитро був просто на сьомому небі від кожної нової збірки. Він писав свою підсумкову книжку «Красне письменство Закарпаття», де один із розділів присвячено Кременю. Він починається так: «Теплінь, аура доброти, приязні, ліризму стали домінантою світосприймання поета, який добровільно прирік себе бути в поезії одним із нас, його героїв і читачів. Степова широчінь й антична духовність Причорномор'я, заглиблена в товщі попередніх тисячоліть, може, дещо збагатили реальний світ, тембр і широту діапазону його потужного поетичного «я», та в обшири загальноукраїнські й світові воно вписується своїм карпатським інструментальновокальним, живописним і пластичним

багатоголоссям. Глибоко в серці він ростить-доглядає своє карпатське коріння...». Два Дмитра постійно передзвонювалися. Інколи миколаївський поет помилково набирав замість батькового номера мій, і я мав нагоду огорнутися його густим соковитим баритональним басом. Вірші в такому виконанні звучали особливо екзотично.

Звістки про хворобу, а відтак і про смерть, долинувши до Ужгорода, приголомшили тут багатьох. Усе це було аж надто передчасно, від нього ми чекали нових одкровень, але...

Коли я став писати 16-томну історію України, добираючи до кожного розділу епіграф, поезія Кременя відкрилася для мене всім своїм огромом. Це виявився цілий космос. Д. Кременю вдалося створити власну поетичну концепцію української історії – від кам'яного віку до нашого сьогодення.

2022 р. на малій батьківщині поета досить гучно як на наші часи відзначили черговий день народження поета, відкриття меморіальної дошки на сільській школі. Виступаючи там, я сказав, що мало яке закарпатське село здатне отак майже повним складом прийти вшанувати свого видатного земляка.

Не меншим потрясінням стала прем'єра в ужгородському театрі ім. Шеретів вистави В. Шершуна «Меморандум Герштейна» за поемою Д. Кременя, котрому того дня виповнилося би 69 років. У середині 70-х рр. ХХ ст. ця і низка інших поем Д. Кременя стали підставою для серйозних гонінь на юнака, від яких він мусив рятуватися переїздом до Миколаївщини. В основі поеми – історія Курта Герштейна (1905–1945), однієї зі складних особистостей доби Третього Рейху. Свого часу він був активістом молодіжних християнських організацій, здобув технічну освіту. У тридцять років кілька разів був арештований. Урешті-решт він вступив до СС, служив у напіввійськовому Інституті гігієни, зокрема займався дезінфекцією води для концтаборів, де став свідком численних злочинів. Потрапивши в полон після війни, написав меморандум, або звіт, що фігурував на Нюрнберзькому процесі, став одним із

доказів гітлерівського геноциду. Про цього німця багато писали на Заході та в Ізраїлі, зокрема низка ґрунтовних статей з'явилися 1969 р. Його доля переґукується з відомішою історією, пізніше викладеною в романі Т. Кенілли «Ковчег Шиндлера» і його екранізації «Список Шиндлера» С. Спілберґа 1993 р. Очевидно, за статтями 1969 р., їхніми численними передруками чи інтерпретаціями (можливо, в угорській пресі) із цим сюжетом ознайомився Д. Кремінь. Його поема – про зіткнення християнства з гітлерівською ідеологією в душі Герштейна та в більш глобальному плані. Якраз 1973 р. вийшов серіал «Сімнадцять миттєвостей весни», де вперше в радянському кіно з'явився позитивний образ священника (теж німця гітлерівської доби – пастора Шлага). Проте – що дозволено Юпітеру...

Безперечно, молодому закарпатському авторові не подарували такого ставлення до релігії. До того ж поема абсолютно не вписувалася в канони соціалістичного реалізму, відверто виламувалася з них, протестувала проти них, що було додатковою підставою для гонінь. У результаті її повторно опубліковано лише в наші дні в журналі «Екзиль» та посмертній збірці Д. Кременя «3 днів шалених».

Перекласти філософську безсюжетну лірику на театральну мову – це пекло. В. Шершун спробував це зробити засобами, близькими до античної трагедії і до театру Б. Брехта, до того ж сучасними спецефектами. Дуже складна в технічному плані постановка стала тестуванням оновленої зараз малої сцени театру Шереґіїв. На сцені вирувало складне поєднання хореографічних композицій 16 молодих акторів разом із нещодавнім поповненням трупи кадрами з Івано-Франківська і Харкова (балетмейстер В. Бабука) із вокальними вставками (музичне обрамлення Г. Шевченко і К. Гамаґи-Якубик). Зонґи у виконанні Ю. Чорної – це щось неймовірне. Усе це доповнюють драматичні сценки у виконанні старших артистів. На екрані – розбомблені багатоповерхівки сучасного

Маріуполя. Антигеноцидна поема про Другу Світову виявилася пророчим чином спрямована в наше сьогодення.

Для створення видовища активно використано сам меморандум Герштейна, де автор так описує знищення в'язнів: «Потім процесія починає рух. Попереду дуже мила молода дівчина; тож усі вони йдуть алеєю, усі оголені, чоловіки, жінки, діти, без штучних кінцівок. Я сам стою разом із гауптманом Віртом на вершині пандуса між газовими камерами. Матері з немовлятами в грудях, вони йдуть далі, вагаються, заходять у камери смерті! На розі стоїть сильний есесівець, який своїм голосом, як пастор, каже бідним людям: «Нічого з вами не трапиться! Ви повинні лише глибоко вдихнути в камері, яка розширює легені; ця інґаляція необхідна через хвороби та епідемії». На питання, що з ними станеться далі, він відповів: «Так, звичайно, чоловіки муситимуть працювати, будувати будинки та дороги, але жінкам не потрібно працювати. Тільки за бажанням вони можуть допомогти в господарстві або на кухні». Декому з цих бідних людей це дало трохи проблиску надії, достатнього, щоб пройти кілька кроків до камер без опору. Та більшість знає, запах говорить їм про їхню долю! Тож вони піднімаються на маленькі сходи, а потім усе бачать. Матері з маленькими дітьми біля грудей, маленькі голі діти, дорослі, чоловіки, жінки, всі голі – вони вагаються, але вони входять до камер смерті, штовхаються вперед тими, що стоять за ними, або загнаними шкіряними батогами СС. Більшість не мовить ні слова. Єврейка приблизно 40 років із полум'яними очима закликає помститися на голові вбивць за кров, яку тут пролито... Багато людей моляться. Я молюся з ними, тиснуся в кут і голосно кричу своєму і їхньому Богу. З яким задоволенням я увійшов би до камери разом із ними, як із радістю помер би такою ж смертю, як вони! Коли б знайшли в камерах військовослужбовця у формі – справу зрозуміли б і сприйняли як нещасний випадок, одного чоловіка тихо замовчали би. Однак мені це заборонено робити... Двері зачиняються.

При цьому інші чекають надворі просто неба, голі. Хтось мені каже: «Те саме взимку!» «Так, але вони можуть застудитись холодом», – кажу я. «Так, саме для цього вони тут!» – каже мені есесівець своєю нижньонімецькою мовою. Дизель не запускається! Люди чекають у своїх газових камерах. Марно! Чутно, як вони плачуть, схлипують... Через 2 години 49 хвилин – секундомір усе добре зареєстрував – дизель запускається. До цього моменту люди живуть у цих 4 камерах, чотири рази по 750 людей у 4 рази по 45 кубічних метрів! Знову проходить 25 хвилин. Правильно, зараз багато хто помер. Це видно через маленьке віконце, у якому електричне світло на мить висвітлює камери. Через 28 хвилин живуть лише одиниці. Нарешті, через 32 хвилини всі мертві!»

Фактична інсценівка цього епізоду просякнута віршами Кременя, написани-

ми на його основі. Складний грим і декорації (сценографія Е. Зайцевої) сповнені апокаліптичної образності. Наприкінці вистави на екрані з'являється сам Дмитро Кремень, що читає власні вірші. У глядацькій залі твір сприймається як слово про війну сучасну, на сцені вирують емоції, які нині переповнюють українців. Тому постановка була дуже цікава, вагома і на часі, особливо напередодні 2023 року, який оголошено в Україні роком Кременя.

Нарешті, отримавши від І. Ребрика його п'єсу «Вертеп», я з приємністю поринув у хитросплетіння поетової біографії. Дві частини драми – власне вертеп і судилище – насичені євангельськими алюзіями, такими близькими, рідними для самої поезії Кременя.

Дмитро Кремень вийшов із глибин народу, а тепер повертається до своїх глибинних витоків. Україна починає осягати свого великого сина.

UNFORGETTABLE DMYTRO KREMIN

Fedaka Serhiy,

*Doctor of Historical Sciences, Professor at Uzhhorod National University,
writer, journalist and member of the National Union of Writers of Ukraine*

Uzhhorod National University

Universytetska street, 14 Building, 88000, Uzhhorod, Ukraine

sfedaka@gmail.com

The article attempts to present recollections of Dmytro Dmytrovych Kremin and the environment of his formation. The values embraced by the artist are substantiated. The study proposes a fragment of V. Shershun's anti-genocide performance «Hershteyn's Memorandum» based on D. Kremin's poem about World War II. An attempt is made to grasp the greatness and depth of the poet.

Keywords: *Dmytro Kremin; Irshava; Kremen's poetry; Mykolayiv region; poet's perception of the world; values.*